

Верховний
Суд

Визнання припиненим зобов'язання як спосіб захисту у кредитних правовідносинах

Сергій Погрібний
суддя Верховного Суду

Визнання поруки припиненою чи визнання
договору поруки припиненим

Правильно: визнання поруки припиненою

29. Приписи, зокрема, статті 16 ЦК України не передбачають способом захисту права та інтересу визнання договору припиненим, а реалізація таких способів захисту як зміна або припинення правовідношення може відбуватися шляхом розірвання договору. Звертаючись до суду з вимогою про визнання договору припиненим, позивач прагне досягнути юридичної визначеності, тобто прагне отримати підтвердження судом припинення прав кредитора на одержання плати від боржника. Проте у такому разі належним способом захисту є *визнання відсутності права відповідача* (див. постанову Великої Палати Верховного Суду від 27 листопада 2018 року у справі № 905/2260/17 (пункт 59)).

30. Обґрунтовуючи відсутність підстав для відступу від наведеного висновку, Велика Палата Верховного Суду вказала, що з огляду на тісний зв'язок договору із правовідносинами, які саме з нього виникають (договірні правовідносини), розвиток останніх можуть зумовлювати, зокрема, умови договору. Проте подальші зміни цих правовідносин, наприклад, припинення прав та обов'язків за договором, не обов'язково пов'язані зі зміною чи припиненням договору. Інакше кажучи, припинення обов'язку за договором не завжди пов'язане з припиненням самого договору (див. постанову Великої Палати Верховного Суду від 19 січня 2021 року у справі № 916/1415/19 (пункт 6.16)). Тобто за наявності у сторін договору поруки інших зобов'язань за цим договором припинення поруки з підстав, передбачених частиною першою статті 559 ЦК України, не означає припинення самого договору та втрату ним чинності.

31. ... Захист цивільних прав та інтересів не досягається встановленням юридичних фактів. Таке встановлення є елементом оцінки обставин справи й обґрунтованості вимог. Тому воно не зумовить попередження порушення або відновлення порушеного, невизнаного, оспорюваного права чи інтересу. Отже, позовна вимога про визнання договору поруки припиненим (тобто про встановлення факту того, що цей договір припинився) є неналежним способом захисту прав та інтересів поручителя, який стверджує про зміну основного зобов'язання без його згоди, внаслідок чого збільшився обсяг його ж відповідальності.

32. ... Спосіб захисту права або інтересу має бути таким, щоб у позивача не виникала необхідність повторного звернення до суду. Тому спосіб захисту, передбачений пунктом 1 частини другої статті 16 ЦК України, може застосовуватися для захисту інтересу в юридичній визначеності лише в разі неможливості захисту позивачем його права (див. постанови Великої Палати Верховного Суду від 26 січня 2021 року у справі № 522/1528/15-ц (пункт 58), від 22 лютого 2022 року у справі № 761/36873/18 (пункт 9.21)).

Постанова ВП ВС від 22 вересня 2022 року, справа № 452/5368/16-ц, провадження №14-143цс20

Правильно: визнання поруки припиненою

41. З огляду на наведені у цій постанові висновки про способи ефективного захисту інтересу поручителя, а також про те, що за наявності у сторін договору поруки інших зобов'язань за цим договором припинення поруки з підстав, передбачених частиною першою статті 559 ЦК України, не означає припинення самого договору та втрату ним чинності, Велика Палата Верховного Суду відступає від висновків про те, що визнання договору поруки припиненим може бути способом захисту (постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 вересня 2019 року у справі № 202/32532/13-ц, постанови Верховного Суду України від 21 травня 2012 року у справах № 6-18цс11, № 6-69цс11) і про те, що з припиненням поруки як зобов'язального правовідношення втрачає чинність договір поруки (постанови Верховного Суду України від 21 травня 2012 року у справах № 6-18цс11, № 6-69цс11). Такий відступ узгоджується з висновками Верховного Суду України щодо ефективного способу захисту, сформульованими у постанові від 4 лютого 2015 року у справі № 6-243цс14.

Постанова ВП ВС від 22 вересня 2022 року, справа № 452/5368/16-ц, провадження №14-143цс20

Визнання кредитного зобов'язання
припиненням за позовом спадкоємця
позичальника

Правильно: визнання поруки припиненою

Верховний Суд відхилив доводи про те, що вплив строку, передбаченого частиною другою статті 1281 ЦК України, сам по собі не припиняє суб'єктивного права кредитора, яке полягає у можливості одержання від боржника виконання зобов'язання як у судовому порядку, так і без використання судового примусу, оскільки такі доводи суперечать правовим висновкам Великої Палати Верховного Суду щодо застосування статей 598, 1281 ЦК України.

Верховний Суд виходить з того, що, враховуючи конструкцію та зміст статей 1281–1282 ЦК України, перехід зобов'язань померлого спадкодавця до його правонаступників відбувається за умови своєчасного (протягом строків, визначених у статті 1281 цього Кодексу) звернення кредитора спадкодавця до його спадкоємців з відповідними вимогами.

Виходячи зі частини другої статті 1282 ЦК України спадкоємець померлого боржника, за загальним правилом, не є його універсальним та повним наступником у всіх зобов'язаннях, оскільки за будь-яких умов (навіть своєчасного пред'явлення вимоги кредитором до спадкоємців померлого боржника) спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора в межах вартості майна, одержаного у спадщину.

Задоволення позову про визнання відсутності права вимоги в особи, що вважає себе кредитором, і відсутності кореспондуючого обов'язку особи-боржника у відповідних правовідносинах є спрямованим на усунення правової невизначеності. Тобто відповідне судове рішення має забезпечити, щоби обидві сторони правовідносин могли у майбутньому знати про права одна одної та діяти, не порушуючи їх. А тому такий спосіб захисту є виключно превентивним.

Постанова КЦС ВС від 27 липня 2022 року, справа № 274/7378/20, провадження №61-19164св21

Застосування частини четвертої статті 36 Закону України «Про іпотеку»

I. Після завершення позасудового врегулювання будь-які наступні вимоги іпотекодержателя щодо виконання боржником основного зобов'язання є недійсними (ч.4 ст. 36 Закону про іпотеку у попередній редакції)

8.13. Виходячи з розуміння зобов'язання як правовідношення, у якому боржнику належить юридичний обов'язок вчинити певну дію на користь кредитора (або ж утриматися від її вчинення), а також і право кредитора вимагати від боржника виконання такого обов'язку, відсутність кореспондуючого праву обов'язку призводить до припинення існування між кредитором та боржником цього зобов'язання в цілому, тобто до припинення зобов'язання з підстав, визначених законом.

8.14. Велика Палата Верховного Суду вважає, що, допускаючи можливість задоволення вимог іпотекодержателя шляхом набуття права власності на предмет іпотеки, законодавець тим встановлює правило про те, що після завершення позасудового врегулювання, зокрема стягнення на предмет іпотеки, переданий боржником, будь-які наступні вимоги іпотекодержателя щодо виконання боржником основного зобов'язання є недійсними.

8.15. Позасудове звернення стягнення на предмет іпотеки вважається таким, що погашає всі вимоги кредитора до боржника, незалежно від того, чи перевищує вартість предмета іпотеки розмір вимог кредитора.

Постанова ВП ВС від 22 лютого 2022 року, справа №761/36873/18, провадження №14-121цс21

II. Продовження – ч. 4 ст. 36 Закону про іпотеку (у попередній редакції)

9.26. У цій справі судами встановлено, що кредитний договір забезпечений лише одним видом забезпечення – іпотекою, а тому кредитор і боржник повинні та мали право розраховувати, що заборгованість у випадку неповернення її боржником повинна та могла бути погашена в досудовому порядку саме за рахунок іпотечного майна, а тому кредитор повинен був діяти таким чином, щоб заборгованість була погашена за рахунок іпотечного майна в повному обсязі.

9.27. Саме з таких принципів виходив законодавець, застосувавши принцип недійсності вимог кредитора до боржника по завершенню досудового врегулювання спору (частина четверта статті 36 Закону України «Про іпотеку»).

9.28. Діючи добросовісно та обачливо, відповідач у цій справі повинен був застосувати заходи досудового врегулювання та звернення стягнення на предмет іпотеки таким чином, щоб вартість предмета іпотеки повністю або в більшій частині погасила заборгованість за кредитним договором, розуміючи, що наступні будь-які вимоги в цих правовідносинах будуть неможливі. Неможливість наступних вимог кредитора до боржника за змістом норми закону, чинної на той момент, і таких фактичних обставин, які встановлено в цій справі, свідчить про припинення зобов'язання боржника у кредитних правовідносинах виконанням. У зазначеному випадку неможливість пред'явлення наступних вимог у будь-якому обсязі до боржника свідчить про неможливість подальших правовідносин між кредитором та боржником, а тому потрібно зробити висновок, що зобов'язання боржника у таких кредитних правовідносинах припиняється.

Чи є можливим припинення зобов'язання за рішенням суду про присудження до стягнення за договором банківського вкладу

Правовий статус рішення про присудження до стягнення за договором

73. Рішення про присудження є рішенням, яким підтверджуються права, обов'язки та законні інтереси сторін і одну сторону зобов'язується виконати на користь другої певні дії або утриматися від їх виконання.

74. Рішення про стягнення грошового боргу (у тому числі й присудження відсотків за договором банківського вкладу) є типовим рішенням про присудження й лише надає праву вимоги кредитора ознак безпосередньої примусовості у реалізації, нічого не змінюючи у змісті самого спірного правовідношення.

75. Велика Палата Верховного Суду вважає, що набрання законної сили рішенням про присудження не змінює і не припиняє того зобов'язання, до примусового виконання обов'язку з якого присуджений боржник.

76. За змістом частини п'ятої статті 11 ЦК України цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду у випадках, встановлених актами цивільного законодавства, а згідно з приписами частини першої статті 598 ЦК України зобов'язання припиняється на підставах, визначених договором або законом. У свою чергу, цивільне законодавство України, зокрема присвячена припиненню зобов'язань глава 50 ЦК України, не містить положень про те, що набрання законної сили рішенням суду про стягнення грошового боргу із зобов'язаної до його сплати особи припиняє зобов'язання, на підставі якого цей борг виник.

77. Так, Велика Палата Верховного Суду висновує, що набрання законної сили рішенням про присудження не змінює і не припиняє того зобов'язання, до примусового виконання обов'язку з якого присуджений боржник. Тому немає жодних підстав вважати, що у разі присудження відсотків за договором банківського вкладу за рішенням суду таке зобов'язання виникає не з договору, а з рішення суду про задоволення вимог вкладника.

Постанова ВП ВС від 25 січня 2022 року, справа №761/16124/15-ц, провадження №14-184цс20

Чи впливають сплив позовної давності та відмова суду у зверненні стягнення на предмет іпотеки на чинність іпотечного зобов'язання

Позовна давність пов'язується із судовим захистом суб'єктивного права особи в разі його порушення, невизнання або оспорювання. Якщо упродовж установлених законом строків особа не подає до суду відповідного позову, то, за загальним правилом, ця особа втрачає право на позов у розумінні можливості в судовому порядку здійснити належне їй цивільне майнове право. Тобто сплив позовної давності позбавляє цивільне суб'єктивне право такої властивості, як здатності до примусового виконання проти волі зобов'язаної особи.

У зобов'язальних відносинах (стаття 509 ЦК України) суб'єктивним правом кредитора є право одержати від боржника виконання його обов'язку з передачі майна, виконання роботи, надання послуги тощо. Зі спливом позовної давності в цих відносинах кредитор втрачає можливість у судовому порядку примусити боржника до виконання обов'язку. Так само боржник зі спливом строку позовної давності отримує захист від застосування кредитором судового примусу до виконання обов'язку.

Постанова КЦС ВС від 17 травня 2022 року, справа №523/18773/19, провадження №61-6999св21

Вирішення спорів з приводу припинення
поруки за правилом частини 3 статті 559
ЦК України

Чи призводить смерть позичальника до припинення поруки за правилом частини 3 статті 559 ЦК України

Переведення боргу є лише однією з кількох можливих підстав заміни боржника у зобов'язанні, а тому треба відрізнити заміну боржника у зобов'язанні у зв'язку з переведенням боргу та у зв'язку із правонаступництвом, зокрема, у порядку спадкування.

Необхідність відмежування узагальненого поняття заміни боржника від видового поняття переведення боргу є надзвичайно важливим для судової практики, аналіз якої свідчить про наявність випадків їх ототожнення, що може призводити до не виправданого поширення правових норм про договірне переведення боргу на інші випадки переходу обов'язків боржника в порядку правонаступництва.

Частина третя статті 559 ЦК України, підкреслюючи ознаку фідучіарності договору поруки, регламентує, що переведення боргу призводить до припинення поруки, якщо тільки поручитель не поручився за нового боржника. Іншими словами, існує презумпція припинення поруки у разі укладення договору про переведення боргу між попереднім боржником, зобов'язання якого забезпечене порукою, та новим боржником. Для збереження поруки треба, щоб поручитель дав згоду забезпечувати зобов'язання за участю нового боржника у формі відповідного попереднього застереження у договорі поруки або у окремій заяві про це, зробленій пізніше – до, під час дії або після укладення договору про переведення боргу.

Постанова ВС від 27 липня 2021 року, справа № 585/2836/16-ц, провадження № 61-187св19

Переведення боргу на нового боржника завжди є вольовим актом, у такому випадку має місце цілеспрямована заміна боржника у договірному зобов'язанні за згодою сторін. Натомість смерть боржника у зобов'язанні є подією, що не залежить від волі сторін; у разі смерті боржника обов'язок з виконання зобов'язання (з врахуванням спеціального правила частини першої статті 1282 ЦК України) переходить до спадкоємців, причому це не тягне за собою зміну умов та обсягу відповідальності, оскільки до складу спадщини входять всі права та обов'язки, що належали спадкодавцю.

Спадкування, навпаки, має на меті забезпечення переходу до спадкоємця усіх прав та обов'язків померлого учасника цивільних правовідносин, крім нерозривно пов'язаних з його особою, тому розглядається як універсальне (загальне) правонаступництво. Перехід прав та обов'язків до спадкоємця відбувається з метою заміни правопередника правонаступником у максимально широкій сфері правовідносин, незалежно від складу спадщини та обізнаності з ним спадкоємця. З цього випливає, що позиція кредитора за зобов'язанням з приводу того, хто із спадкоємців має замінити померлого боржника, для закону є індиферентною.

Переведення боргу є лише однією з можливих підстав заміни боржника, що породжує сингулярне правонаступництво. Наведене не дозволяє ототожнювати родові поняття заміни боржника (ширша за змістом правова категорія) в зобов'язанні з видовим поняттям переведення боргу (вужча за змістом).

За висновком Верховного Суду, правило частини третьої статті 559 ЦК України спрямоване на врегулювання лише сингулярного правонаступництва, яке виникає у зв'язку з договірним переведенням боргу, а тому заміна боржника у зобов'язанні його спадкоємцем не може бути підставою для припинення поруки у разі, коли немає згоди поручителя на заміну боржника новим боржником за правилами частини третьої статті 559 ЦК України.

Постанова ВС від 27 липня 2021 року, справа № 585/2836/16-ц, провадження № 61-187св19

Чи є смерть позичальника підставою припинення поруки за правилом частини 3 статті 523 ЦК України?

На відміну від правила частини третьої статті 559 ЦК України, за правилом частини першої статті 523 ЦК України порука або застава, встановлена іншою особою, припиняється після заміни боржника, якщо поручитель або заставодавець не погодився забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником. Ця правова норма може поширюватися на невичерпну кількість правовідносин, які виникають у зв'язку із заміною боржника в порядку як універсального, так і сингулярного правонаступництва.

Проте, на переконання Верховного Суду, правила статті 523 ЦК України також не можуть бути застосовані до правовідносин за встановлених обставин цієї справи, виходячи з таких міркувань.

Для з'ясування належного розуміння правила статті 523 ЦК України для оцінки спірних правовідносин вирішальним є визначення співвідношення моменту настання обставин, з якими пов'язується припинення поруки за згаданими правилами частини першої статті 523, та моменту пред'явлення формалізованої вимоги кредитором до поручителя.

У разі, якщо у поручителя виник обов'язок з погашення заборгованості за кредитним договором до смерті позичальника, то немає правових підстав для твердження, що порука припинилася відповідно до правил частини першої статті 523 ЦК України, оскільки можливі умови припинення поруки настали після виникнення обов'язку з погашення заборгованості, а отже поручитель не може бути звільнений від свого обов'язку та відповідальності у зв'язку з подальшою смертю позичальника та відсутністю згоди поручителя відповідати за зобов'язаннями спадкоємця боржника.

Загальний висновок

За наведених обставин та на підставі аналізу норм права Верховний Суд виснував, що у разі, якщо у поручителя виник обов'язок з погашення заборгованості за кредитним договором до смерті позичальника, то немає правових підстав стверджувати, що порука припинилася відповідно до правил частини першої статті 523 та частини третьої статті 559 ЦК України, оскільки умови припинення поруки настали після виникнення обов'язку з погашення заборгованості, а тому поручитель не може бути звільнений від виконання свого обов'язку (що виник у зв'язку з пред'явленням до нього позову кредитора позичальника, за якого він поручився) у зв'язку зі смертю позичальника та відсутності згоди поручителя відповідати за зобов'язаннями спадкоємця боржника.

Постанова ВС від 27 липня 2021 року, справа № 585/2836/16-ц, провадження № 61-187св19

Верховний
Суд

Дякую за увагу!
Слава Україні!